

Regionalna debata o modelu REKOM
Šesti regionalni forum za tranzicionu pravdu
Novi Sad, Vojvodina/Srbija
20. – 21. 03. 2010.

Pregled mišljenja, predloga i preporuka

maj – decembar 2009.

1. Uvod

Od završetka ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini prošlo je 15 godina, a od rata na Kosovu gotovo 11 godina; mali broj izvršilaca ratnih zločina izveden je pred lice pravde; hiljade i hiljade žrtava žive u siromaštvu i bez nade da im život može biti bolji; ima malo saosećanja i solidarnosti prema žrtvama iz drugih etničkih zajednica, nema društvenog dijaloga o prošlosti i vlastitoj odgovornosti, pod izgovorom evropskih integracija, političke elite zagovaraju okretanje budućnosti i zaborav, a porodice još najmanje 16.000 nestalih i dalje tragaju za tajnim grobnicama svojih najbližih.

U potrazi za rešenjem u korist svih žrtava i budućih generacija, u oktobru 2008. godine, u Prištini na Kosovu, na Četvrtom regionalnom forumu za tranzicionu pravdu, učesnici tog skupa osnovali su Koaliciju za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava, nazvane REKOM, koja danas broji 695 nevladinih organizacija, udruženja žrtava, udruženja porodica žrtava i pojedinaca. Zadatak te regionalne koalicije je da sprovede debatu o Inicijativi za osniv-

anje REKOM, poveže različite grupe i organizacije civilnog društva u izgradnji ambijenta saosećanja, solidarnosti i poštovanja svih žrtava, pridobije i građane i vlast za osnivanje REKOM, sačini model REKOM, organizuje kampanju prikupljanja *1,000.000 potpisa za REKOM*, i 1. juna 2011. godine, nacionalnim parlamentima post-jugoslovenskih država, podnese inicijativu za osnivanje REKOM.

Od maja 2006. godine, kada je na skupu u Crnoj Gori, sa predstavnicima udruženja žrtava i porodica nestalih iz post-jugoslovenskih zemalja, lansirana Inicijativa za osnivanje REKOM, do kraja decembra 2009. godine održano je 79 debata, na nivou lokalnih zajednica, nacionalnom i regionalnom nivou, među kojima je pet regionalnih foruma za tranzicionu pravdu. U debatama [konsultacijama] je učestvovao 3471 pojedinac iz udruženja žrtava i porodica žrtava, organizacija za ljudska prava, organizacija mladih, ženskih grupa, udruženja novinara, udruženja veterana, akademske zajednice, pravničke zajednice, lokalne samouprave, i drugih grupa i organizacija. U periodu od maja do kraja 2009. godine održane su 43 debate, u kojima je učestvovalo 1706 pojedinaca. Procena je da će do kraja 2010. godine u debati učestvovati oko 5.500

ljudi, koji će svojim predlozima i preporukama doprineti stvaranju modela REKOM kao odgovor na sazrelu društvenu potrebu za utvrđivanjem činjenica o žrtvama i kritičkim preispitivanjem vlastite odgovornosti.

2. Kredibilitet i legitimitet Inicijative za osnivanje REKOM

Inicijativa za REKOM nije alternativa sudenjima za ratne zločine koja se odvijaju pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKTJ) i nacionalnim sudovima na Balkanu, već predstavlja odgovor na ograničenja pristupa istini o konfliktnoj prošlosti koji je usmeren na počinioce. Suđenja nisu dovela do pokretanja javne debate o ratnim zločinima unutar ili između zemalja u regionu, niti su prihvaćena kao mehanizam tranzicione pravde koji može dati potpun odgovor na pitanja šta se dogodilo i zašto su se dogodili zločini.

REKOM inicijativa je lokalni odgovor, „odozdo na gore“, na sazrelu društvenu potrebu za suočavanjem sa prošlošću. Njen legitimitet potiče iz jakog osećanja vlasništva unutar raznih organizacija civilnog društva širom bivše SFRJ, koje su našle da je njihov zajednički interes utvrđivanje činjenica o žrtvama, ratnim zločinima i ostalim teškim povredama ljudskih prava. Žrtve i njihove porodice imaju pravo na takvu istinu. Ona je takođe i neophodna zaštita od budućih zloupotreba žrtava u političke svrhe, koje bi mogle da gurnu čitav region u nove sukobe. Inicijativa za REKOM je regionalnog karaktera, što je čini jedinim primerenim i efikasnim odgovorom na nasleđe sukoba u bivšoj Jugoslaviji, koji su imali trans-nacionalni karakter. To je prva regionalna, post-konfliktna inicijativa za utvrđivanje istine koja je ikada uspostavljena, i ona pruža model za strategije bavljenja nasleđem masovnih zločina širom planete. Dodatni legitimitet inicijativi

daju 1,000.000 potpisa za REKOM, koje će Koalicija za REKOM prikupiti u kampanji od šest nedelja u aprilu i maju 2011. godine.

3. Podrška regionalnom pristupu

- Legitimitet inicijative je u regionalnom karakteru, milion potpisa i u tome što je to inicijativa odozdo, naša za nas.
- Činjenice utvrđene nacionalno teško da bi bile prihvaćene u celoj regiji.
- Regionalni pristup omogućuje udaljavanje od interpretacija, koje cementiraju postojeća politička rešenja sa kojima su ljudi nezadovoljni.
- Ključno je da činjenice uđu u dokumente, nastavne programe, udžbenike i u odgoj djece. Samo na taj način mogu se spriječiti različite interpretacije.
- Regionalni pristup ne samo da je potreban, nego je i neminovan. On otvara put za suočavanje sa zločinima i vlastitom odgovornošću.
- REKOM je bitan da bi se u Srbiji govorilo o albanskim žrtvama, a na Kosovu o srpskim.
- Regionalna komisija će obezbediti činjenice o prošlosti na temelju događaja koji su se desili, što je u korist celog regiona.
- Najveća vrednost REKOM-a je da će omogućiti mladima i budućim generacijama da saznaju o svemu šta se desilo preko priča ljudi sa prostora cele bivše Jugoslavije.

- **Za generacije iz vremena rata tuđe žrtve nisu žrtve. Podršku REKOM-u mogu dati samo posle-ratne generacije.**
- **Veterani iz Kikinde podržavaju REKOM i žele da pomognu u utvrđivanju činjenica o prošlosti.**

Legitimitet čitavoj inicijativi daje ova regionalna dimanzija, regionalni karakter inicijative, regionalna debata i milion potpisa daju istovremeno i legitimitet i kredibilitet.¹

Treći segment koji REKOM-u daje legitimitet, jer to jeste inicijativa odozdo, naša za nas i meni se čini da je taj fokus ono što je razlikuje i što je ozbiljan argument da bi ona mogla biti, da kažemo uspešna.²

Pozdravljam vas i čestitam vam na jednoj ovakvoj inicijativi, dobar posao ste napravili što ste je započeli. Član sam porodice nestalih. Što se tiče sastanaka sa članovima porodica nestalih, mogu reći da se svaki dan sastajemo (...) Mi koji smo ovde na Kosovu.

Što se tiče utvrđivanja činjenica ako se one utvrđuju samo na nacionalnoj razini mislim da je jako teško da će one biti prihvaćene u cijeloj regiji, a to je jedan jako bitan dio. Bitno je da se o ratovima progovori i da se činjenice utvrde na način koji će biti vjerodostojan u različitim zemljama. I da to onda može biti temelj i za izgradnju povjerenja, a možda i neki doprinos pomirenju⁴

Glede tog našeg famoznog i trajnog problema regionalnog pristupa, ja držim da bismo tu svi trebali biti dovoljno hrabri i dovoljno mudri u ovom procesu (...) da bi bilo dobro da izbjegnemo da se ovaj posao uopće približava interpretaciji da je to cementiranje postojećih nekakvih političkih rješenja. To će prvo diskvalificirati nas, drugo, odbit će jako puno ljudi, jer jako puno ljudi ima koji nisu zadovoljni sa postojećim političkim rješenjem (...)Puno je ljudi koji su s tim nezadovoljni.⁵

Ako ovo nešto što bi trebala biti naša primarna zadaća da se prvo suočimo sa zločinima koji su počinjeni direktno ili možda indirektno, potpuno je svejedno, jel' govorimo o opštem mjestu odgovornosti, jeste primarna zadaća. Međutim, ako, kako bih rekao, ja ne dobijem ohrabrenje od ljudi kojima vjerujem, pa iz Beograda, Zagreba, Prištine, Podgorice, onda ovaj zadatak u opštoj interpretaciji ispada izdajnički ili veleizdajnički. Pa vam kaže – a, a oni. Ne, oni govore o svojim zločinima, jel', e hajmo i mi o svojim, jel'. Regionalni pristup ne samo da je potreban, nego je i neminovan.⁶

Ja sam uzela sebi udžbenik povijesti iz Republike Srpske u BiH, iz Federacije BiH, naš iz Hrvatske, iz Srbije i baš me zanimala interpretacija ovih događaja, raspada Jugoslavije. Naravno, svako na svoj način interpretira. I to je problem, to je taj problem što opterećuje utvrđivanje istine i zato jedino ovaj regionalni pristup može biti jedini ispravni put.⁷

(...) mi podržavamo regionalni pristup zbog toga što mislimo da bi regionalni pristup imao efekat, gde će učesnici dati mandat komisiji koja bi interpretirala istoriju na izvoran način, bazirajući se na događajima koji su se desili, a neće dozvoliti navijanja prema interesu određenog društva, već bi bila u korist svih u regionu.⁸

(...) ciljna grupa na koju treba da se bazirate, ustvari jesu mladi ljudi. Generacije koje su izašle iz rata jednostavno su zaslijepljene. (...) Svi imaju svoje rane i svoje muke, svoje žrtve. Za njih tuđe žrtve nisu žrtve o kojima one razmišljaju. Jednostavno žele da nađu mir, ali u nekom svom domenu, svog nacionalnog okruženja. Tako da, oni će se jednostavno boriti čak i da zaštite lica koja su prouzrokovala smrt drugih ljudi ili genocid na drugim stranama. Tako jednostavno, orjentišite se na svijest mladih ljudi. (...) mlad čovjek (...) može razumjeti žrtve (...) podjednako svog naroda kao i tuđeg naroda, pošto je ljudski život - život.⁹

1 Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd, Srbija, Nacionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama, Beograd, Srbija, 17. decembar 2009.

2 Nataša Govedarica, Gradanske inicijative, Beograd, Srbija, Nacionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama, Beograd, Srbija, 17. decembar 2009.

3 Fatime Melenica, član porodice žrtava, Vučitrn/Vushtrri, Kosovo, Lokalne konsultacije s udruženjima žrtava, Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo, 5. septembar 2009.

4 Vesna Teršelić, Documenta, Hrvatska, Nacionalne konsultacije sa intelektualcima, Podgorica, Crna Gora, 17. decembar 2009.

5 Fra Mijo Džolan, Franjevački institut za kulturu mira, Split, Hrvatska, Nacionalne konsultacije sa vjernicima i vjerskim zajednicama, 16. listopad 2009.

6 Zdravko Grebo, profesor, Pravni fakultet u Sarajevu, BiH, Nacionalne konsultacije sa intelektualcima, Sarajevo, BiH, 7. novembar 2009.

7 Lidija Lešić, profesorica filozofije i povijesti iz Poreča, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Pula, Hrvatska, 1. srpanj 2009.

8 Ylber Mahxuni, Youth Step, Vučitrn/Vushtrri, Kosovo, Nacionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama, Priština, Kosovo, 19. Decembar 2009.

9 Rade Mrden, Partija Demokratskog progresa, Savet mladih, Banja Luka, BiH, Nacionalne konsultacije sa mladima, Banja Luka, BiH, 17. oktobar 2009.

10 Radan Nikolić, Udruženje boraca ratova 1990-ih, Crna Gora, Nacionalne konsultacije s civilnim društvom, Podgorica, Crna Gora, 18.maj 2009.

11 Nedžad Horozović, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, BiH, Nacionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama, Sarajevo, BiH, 21. novembar 2009.

12 Lulzim Arapi, Udruženje za psihosocijalnu podršku deci, Đakovica/Gjakovë, Kosovo, Nacionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama, Priština, Kosovo, 19. decembar 2009.

13 Ratko Gajica, zastupnik u Saboru Republike Hrvatska, Konzultacije sa lokalnom zajednicom, Knin, Hrvatska, 4. kolovoz 2009.

*Meni je lično neprihvatljiv model da idemo ovo, da imamo nacionalne komisije, pa nacionalne komisije imaju predstavnike. Mi smo to sada imali. Crna Gora je imala Komisiju za nestala lica. Ta komisija ima svoje predstavnike na regionalnom nivou. Međutim, oni uopšte ne učestvuju i na taj način se ne čuje glas Crne Gore, odnosno porodica nestalih lica. Dakle, ovo treba jednostavno da bude nešto što je na regionalnom nivou.*¹⁰

4. Ciljevi REKOM

4.1. Pomirenje

- Pomirenje kao društveni proces je neophodan u Bosni i Hercegovini.
- REKOM nudi zalečenje rana i zatvaranje bola, a to je neophodan korak ka pomirenju.
- Među običnim svijetom postoji kapacitet za pomirenje.
- Da bi se uspostavilo povjerenje i pomirenje potrebno je da svako osudi nedjela koja su počinili pripadnici njegove zajednice.
- Kroz proces pomirenja žrtve moraju opraštati a agresor mora priznati krivnju i odštetu za počinjeno zlo i nasilje.
- Cilj REKOM-a može biti pomirenje, ali to je proces koji zahtijeva dijalog, otvaranje prostora za preispitivanje i različita stanovišta.
- REKOM ima veliki potencijal zbližavanja, pomirenja i širenja polja zajedničkog interesa.
- Majke iz Srebrenice vijeđa riječ pomirenje.

*Uzimam i u obzir da je pomirenje individualna stvar i da ne može niko nikoga natjerati da nešto oprost ili se sa nekim pomiri, ali prosto mislim da je proces pomirenja kao neki društveni proces neophodan u Bosni i Hercegovini.*¹¹

*(...) govori se u tišini o ulozi komisije, da li treba da bude povezana sa pomirenjem ili ne, a to prosto zavisi od percepcije, kako i na koji način. To se vidi i čini mi se da je stvorena jedna averzija, rekao bih nepotrebna, prema ovome što je, na kraju krajeva, pozitivno za sve. Aktivnost ove komisije može da ponudi ono što mi terapijskim jezikom nazivamo zalečenje rane ili zatvaranje bola, i to ima jedan terapijski efekat i možda, mogu reći, može biti neophodan korak na putu koji, kao takav, može biti dugačak i komplikovan a koji će kad-tad voditi ka pomirenju.*¹²

*Među običnim svijetom, ja sam uvjeren da postoji kapacitet za razumijevanjem ove ideje o kojoj vi govorite i skroz uproščeno govoreći, među običnim svijetom postoji veliki kapacitet za pomirenje. Njega naprosto treba otkriti, dovesti na glavnu pozornicu.*¹³

*Doktor Ruzmir Jusufović i njegova supruga (...) Ostali su čitavo vrijeme u Šamcu, gdje je bila srpska vlast i znam da su doživjeli teške trenutke, kao i doktor Hasan Izetbegović. On je tek poslije završenog rata otišao u Sarajevo. Ja sam spreman da govorim o nepravdama koje su njima počinjene. Ali, dok ne dođemo u situaciju da svako osudi počinioca nedjela (...) iz svog okruženja, iz svog naroda, neće doći do povjerenja među nama. Dok god mi one koji su vršili takva nedjela smatramo sa svoje strane da su junaci, heroji, i tako dalje, a stvarno su postupali nečovječno, nema tu ni povjerenja ni pomirenja.*¹⁴

Oprost je prvotno stav žrtve koja ne želi osvetu, već ponajviše postići mir u svojoj duši. S druge strane želi se na taj način prekinuti lanac zla i osvete i stvoriti uvjete za normalizaciju odno-

sa. Kristova patnja i rane postaju znak s kojim se žrtva poistovjećuje te snagom milosti žrtva prevladava svoju zaokupljenost nasiljem i stradanjem te postaje nositelj nove Božje poruke koja poziva na dijalog i uspostavu povjerenja (...) oprost, a potom proces pomirenja može doći samo od onih koji su povrijeđeni. Žrtva crpi snagu iz doživljaja milosti i ljubavi Božje te pronalazi tako snagu da ponovno stekne povjerenje u ljude i prevlada nasilje izazvano ratom. Ili kako neki teolozi ističu, da bi bilo pomirenja, žrtve moraju opraštati.¹⁵

Nije lako među stranama u sukobu pronaći teren zajedničkog interesa, pa kažem koliko god su to žrtve i interes da se rasvetle zločini i razni počinioci koji su tim žrtvama narušili njihova ljudska prava, pa eto taj zajednički interes ima veliki potencijal zbližavanja ljudi, on ima čak i neku diplomatsku vrednost jer je prekograničnog karaktera i ja verujem da on bez obzira što počinje od jedne činjenice koja je i tužna i liči na neki pravni problem, on u stvari ima potencijal da zbližava ljude i da širi taj teren zajedničkog interesa. Ono što je definitivno ishod toga to je smanjivanje tenzija.¹⁶

Ja ću prvo da kažem, ispred Udruženja Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe, da mi pozdravljamo sve komisije, ne samo ovu komisiju nego koja god se oformila u Bosni i Hercegovini i izvan Bosne i Hercegovine jer je uvijek bolje da neko nešto radi nego da se ne radi ništa. Normalno dijalog da je potreban, ali moram samo reći da mene u svemu ovome nekako vrijeda riječ pomirenje. Ja mogu znati da li ću nekome oprostiti i da li ću nekom zaboraviti, ali u ime hiljade majki ja to ne mogu odlučivati. (...) Znači, ja bih željela da ova komisija koja će se oformiti da ne spominje riječ pomirenje.¹⁷

4.2. Utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i uzroka rata

- Komisija treba da se bavi činjenicama o tome gdje, pod kojim okolnostima i kako je stradao svako poimenično.

- Traženje uzroka vraća nas u etničke skupine.
- Pojedinačna sećanja i javna svedočenja su ključna u stvaranju novih politika identiteta balkanskih društava.
- Jedini mogući zadatak regionalne komisije je da prikupi činjenice. Nikako ne sme da se upusti u pravnu kvalifikaciju ratnih zločina.
- REKOM treba da se bavi prikupljanjem podataka i dokumentacije, a ne interpretacijom činjenica.
- Prvo se mora utvrditi faktografija a kontekst u drugom koraku.
- Prije dijaloga o pomirenju moraju se utvrditi činjenice o tome tko je započeo rat, zašto se rat vodio i koji je bio njegov cilj.
- Činjenice nisu dovoljne. Potrebno je ratne zločine prikazati u kontekstu, a to ne odgovara vlastima u regionu.
- Nema utvrđivanja istine i odgovornosti, ni pomirenja, dok se ne sagledaju uzroci i posledice.
- Ako se utvrđivanje činjenica svede na izjave žrtava, imat ćemo samo neposredne izvršitelje, nećemo dobit vođe, inicijatore politika i nositelje državnih funkcija koji su sve organizirali i proveli.
- Slika činjenica o ratnim zločinima nije dovoljna bez analize uzroka i konteksta, ali u slučaju bivše SFRJ to bi značilo vraćanje u daleku prošlost [XIV vek].
- Iako iz presuda Haškog tribunala

14 Lazar Blagojević, Boračka organizacija Republike Srpske, odbor u Šamcu, BiH, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Doboj, BiH, 3. oktobar 2009.

15 Mons. Marin Srakić, Dakovačko-osiječka nadbiskupija, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Osijek, 17. listopada 2009.

16 Lazar Stojanović, reditelj iz Beograda, Srbija, Nacionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama, Priština, Kosovo, 19. decembar 2009.

17 Munira Šubašić, Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe, Sarajevo, BiH, Nacionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama, Sarajevo, BiH, 21. novembar 2009.

18 Nedžad Horozović, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, BiH, Nacionalne konsultacije s nevladinim organizacijama, Sarajevo, BiH, 21. novembar 2009.

19 Milena Dragičević Šešić, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, Srbija, Nacionalne konsultacije sa ženskim organizacijama, političarkama, umetnicama, novinarkama, Beograd, Srbija, 9. oktobar 2009.

20 Hajrija Mujović Zornić, Institut društvenih nauka, Beograd, Srbija Nacionalne konsultacije sa intelektualcima, Novi Sad, Srbija, 25. septembar 2009.)

21 Dragoljub Vuković, novinar iz Podgorice, Crna Gora, Nacionalne konsultacije sa intelektualcima, Podgorica, Crna Gora, 17. decembar 2009.

22 Biljana Kovačević Vučo, YUCOM, Beograd, Srbija, Nacionalne konsultacije sa ženskim organizacijama, političarkama, umetnicama, novinarkama, Beograd, Srbija, 9. oktobar 2009.

23 Željko Špelić, Hrvatski časnički zbor Pakraca i Lipika, Hrvatska, Lokalne konzultacije s veteranima, Donja Stubica, Hrvatska, 28. listopad 2009.

24 Dubravka Špančić iz Pakraca, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Pakrac, Hrvatska, 22. rujun 2009.

proizlazi šta je uzrok i karakter ratova u bivšoj Jugoslaviji, komisija neće moći da se bavi uzrocima.

*Ono što ja mislim čime bi ova komisija trebala da se bavi su činjenice koje se svode na, da tako kažem, vrlo uzak prostor, a to je: gdje, pod kojim okolnostima i kako je stradao svako poimenično. Ako krenemo u nekakve interpretacije, traženje razloga zbog čega se šta desilo mi ćemo neminovno ponovo da se vratimo u naše etničke skupine.*¹⁸

*U tom smislu meni se čini da insistiranje na preciznoj činjenici i individualnoj memoriji, na pojedinačnom sećanju koje je nama bolno da slušamo, veoma važno. Kad je majka Mejra govorila, to je jako važno čuti, to je najteže čuti i mnogo je upečatljivije čuti ličnu istoriju nego teoretsko obrazlaganje uzroka, posledica, hiljade, milioni, onda već te brojke prestaju da imaju bilo kakav značaj. Tako mi se čini da beleženje pojedinačnih sećanja, javna svedočenja bez prekidanja, mogu da imaju ključni značaj u stvaranju jedne nove osnove za razvoj politika identiteta svih balkanskih društava.*¹⁹

*Predlažem da se mi fokusiramo na događaje i na tu dokumentaristiku i da ne postavljamo sebi (...) prevelike ciljeve, jer, prosto, upašćemo u neku zamku da mi te ciljeve ne možemo ni da ispunimo.*²⁰

(...) da li ova komisija treba da ima mandat da utvrđuje kontekst. Ja bih volio da može da ga ima ali mislim da ne treba da ga ima. Ali se kontekst podrazumijeva. Može biti to u nekom drugom koraku, obezbjeđivanje konteksta. Moramo prvo imati činjenice. Znači moramo prvo odgovoriti na pet pitanja, sad se ponovo ponašam kao instruktor novinarstva. Moramo prvo utvrditi faktografiju, a onda da bi utvrdili ono što je istina onda moramo obezbjeđiti kontekst. E ko će utvrđivat taj kontekst, poštenu istoričari, poštena inteligencija itd. ali se taj kontekst mora utvrditi za one,

*opet zbog budućih generacija, one moraju znati zašto se to dogodilo.*²¹

*Ali ako dolazimo do istine i ako se pravi regionalna komisija o istini, istina nije jednako činjenice. Znači, činjenice poslagane bez nekog konteksta ne znače ništa, ali kontekst je taj koji objašnjava kako je došlo do određenog događaja i kako je žrtva genocida u Srebrenici žrtva i kako je žrtva NATO bombardovanja žrtva, eto u tome je stvar. Znači, nema utvrđivanja istine i odgovornosti ni pomirenja u regionu dok se ne sagledaju uzroci i posledice.*²²

*Počinitelji ko su oni? Ako svedemo priču na žrtvu, ako će žrtva iznositi svoje viđenje svog stradavanja na kraju ćemo dobiti da su stradali samo mali ljudi i da su počinitelji samo oni neposredni izvršitelji, nećemo dobiti one vođe, one inicijatore politika, nositelje državnih funkcija koji su to organizirali i sproveli, dakle nećemo postići željeni cilj.*²³

*Meni osobno fali rečenica tko je i kada počeo rat. Mislim da bez toga, dok ne bude hrabrosti da onaj tenk JNA koji je ušao u Pakrac i onaj susjed (...) uzeo pušku 1. 03. 1991. i napao policijsku stanicu (...) u hrvatskom Pakracu da može reći „da, mi smo počeli, spremi smo ići dalje“ ... Ja sam katolik, ja sam spremna oprostiti kad dobijem pruženu ruku. (...) i ne sviđa mi se ta opcija da je početak Beograd. Svaka čast, ali ako iza toga stoji činjenica da ste svjesni toga što se dogodilo.*²⁴

Ja sam tu strašno pesimista, jer znamo kada se stvorila moć, znamo kada se stvorio novac i tim strukturama [političarima] istina ne odgovara (...) U Crnoj Gori je pre tri, četiri godine (...) snimljen jedan dokumentarni film (...) koji se bavio agresijom na Dubrovnik. U tom filmu je sve vrcalo od činjenica (...) Međutim politička dimenzija čitavog tog pohoda na Dubrovnik (...) apsolutno je nema. Tako da jednim činjeničnim pristupom došlo do toga da je ispalo da su se bradati, pijani ljudi zaletali na svetsku baštinu vođeni nekom antičkom ener-

*gijom i slično. Karikiram namjerno (...) hoću da kažem da se taj kontekst mora pojaviti kroz to kako će se slagati činjenice, a to njima ne odgovara.*²⁵

*Sledeća nagazna mina (...) to je dilema da li bi se ova regionalna komisija bavila samo činjenicama ili i uzrocima. Ako se radi o činjenicama (...) mislim da (...) tu nema previše nepoznanica, bez obzira da li bi priliku za iznošenje svoje istine i svog iskustva imale samo žrtve ili čak počinioci zločina (...) Naravno da slika tih činjenica do kojih bi se moglo doći ne bi bila (...) moguća ni izbliza na nivou na kome bi to bilo poželjno i potrebno bez analize uzroka tih događaja (...) A ako krenemo sa kontekstom, onda (...) krećemo sa istorijom (...) Ja sam apsolutno siguran da bi ukoliko bi se krenulo sa analizom uzroka ili odslikavanjem konteksta (...) da bi dobacili do XIV vijeka. Ja prosto ne vidim na područjima naše države, ni akademski ambijent, niti jedan ambijent u društvu u kome je poželjno činjenično povezivanje istorije.*²⁶

5. Mandat REKOM

5.1. Vremenska nadležnost

- REKOM ne treba da se vraća u duboku prošlost. Uključivanje događaja pre 1989. godine relativizovalo bi zločine. Izveštaj treba da prikaže zločine prema opštinama, gde su se dešavali.
- REKOM ne treba da pokriva događaje koji su se desili u dalekoj prošlosti.
- REKOM treba da obuhvati period pripreme rata.
- Za Hrvatsku je bitno započeti istrage od 1990. godine jer je Teritorijalna obrana razoružana 1990. a i prosvjedi (mitinzi) mržnje i riječi mržnje u medijima nastali su 1990.

- REKOM treba da pokrije vreme koje je prethodilo izbijanju oružanih sukoba 1991.
- Ne možemo se vraćati u 18. i 19. vijek, nego da krenemo od zadnjih 20 godina.

*E sad kad je reč o vremenskom periodu moj predlog je da to bude 1991 – 2001. godina. Znači da ne bude 1999. godine, zaključno s tim nego da bude 2001. a to bi se povezalo ovde sa područjem rada komisije zato što ona treba da se bavi događanjima naravno i u Sloveniji i u Makedoniji. 2001. godinu sam upravo zbog toga pomenula, zbog dešavanja u Makedoniji koja su bila otprilike tada i naravno za pisanje finalnih izveštaja i za delovanje po opštinama gde su se dešavali ratni zločini.*²⁷

*Ići u ovome u daleku prošlost, 1800 i koja godina. To je razvodnjavanje odgovornosti za ono (...) što se desilo prije par godina na ovim našim prostorima. Meni to nikako nije blisko pa bih sugerisao (...) da ne idemo daleko, da ćemo ispitivati Ilire (...) a nećemo (...) odgovornost tražiti onih tamo koji su činili takva zlodjela kakva su u našoj zemlji urađena.*²⁸

*Recimo, u Srebrenici prije na tri godine nego što je počeo rat, prokopaše puteve kroz šumu. Što se kopaju putevi kroz šumu? Kaže, hoće drvo da izvoze. Pripreme su bile. Odvezoše teritorijalno naoružanje iz Srebrenice. Moj muž je bio intelektualac. Znao je šta to znači. Pita Savu Aleksića, načelnika Općine, ovoga SUP-a: 'Šta ono Savo rade?' Kaže: 'Valjda dotrajalo. Hoće da zamijene.' Međutim, ostavili grad bez odbrane. To je priprema bila. I moramo početi od tih činjenica i u ovome, i u REKOM-u da bismo utvrdili zašto nam se sve to desilo. Neko je to planirao unaprijed.*²⁹

Zbog toga je izuzetno bitno za Hrvatsku da se prati od 1990. Zašto od 1990.? Ne samo zato što je Sabor donio Deklaraciju o Domovinskom ratu, ne samo zato što je u Zakonu od 1990.

²⁵ Brano Mandić, Vijesti, Crna Gora, Regionalne konsultacije s novinarima, Novi Sad, Srbija, 26. septembar 2009.

²⁶ Senad Pećanin, Dani, BiH, Regionalne konsultacije s novinarima, Novi Sad, Srbija, 26. septembar 2009.

²⁷ Dragana Nikolić, Odbor za građansku inicijativu, Niš, Srbija, Konsultacije sa lokalnom zajednicom, Zaječar, Srbija, 22. decembar 2009.

²⁸ Salih Rasavac, Corridor, Sarajevo, BiH, Nacionalne konsultacije sa mladima, Sarajevo, BiH, 17. septembar 2009.

²⁹ Kada Hotić, Pokret majki enklava Srebrenice i Zepe, Sarajevo, BiH, Nacionalne konsultacije sa ženskim grupama, Tuzla, BiH, 11. novembar 2009.

30 Ljiljana Canjuga, UDVDR PGZ, Hrvatska, Lokalne konzultacije s veteranima, Donja Stubica, Hrvatska, 28. listopada 2009.

31 Teki Bokši, advokat sa Kosova, Peti regionalni forum za tranzicionu pravdu, Budva, Crna Gora, 29.-30. maj 2009.

32 Amir Kulagić iz Srebrenice, BiH, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Cazin, BiH, 10. oktobar 2009.

33 Rexhep Lushta, Islamska zajednica u Mitrovici/ Mitrovicë, Kosovo, Lokalne konzultacije sa civilnom društvom, Mitrovica/ Mitrovicë, Kosovo, 29. oktobar 2009.

34 Dubravka Špančić iz Pakraca, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Pakrac, Hrvatska, 22. rujan 2009.

35 Marija Lovrić, žrtva iz Osijeka, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Osijek, Hrvatska, 17. listopada 2009.

do 1996. se tretira da je bio rat u užem smislu već zbog toga što je tada došlo do razoružanja Teritorijalne obrane što je bitno jer to zapravo cijelu Hrvatsku tretira kao žrtvu. Jel ako neko-me oduzmeš mogućnost da se brani onda ona automatski u odnosu na silu djelovanja prema sebi i štetu koju je pretrpjela postaje žrtvom, kako god okrenemo. S druge strane i mitinzi i riječi mržnje i promjene u medijim su nastale 1990., kasnije se stvar samo nadograđivala.³⁰

Na Kosovu bi trebalo pokriti vreme od 11. marta 1981. godine kada je student u studentskoj menzi u Prištini bacio tacnu u vreme kada je stigla Titova štafeta u centar Prištine i tu se tražilo da Kosovo dobije status republike i s druge strane taj student je vikao dole Tito. ...tako da je u suštini oružani sukob na Kosovu počeo 11. marta 1981. godine, a po meni je okončan 9. juna 1999. godine kada je potpisan Kumanovski sporazum.³¹

5.2. Vrste kršenja

- **Komisija treba da se bavi ubistvima, progonima, silovanjima, mučenjem u logorima.**
- **REKOM treba da se bavi sudbinom nestalih i žrtvama seksualnog i psihološkog nasilja.**
- **REKOM se treba baviti sudbinom zatočenih i nestalih u Vukovaru i traganjem za počiniteljima tih teških zločina.**
- **U Hrvatskoj se ne govori o zločinima koji su počinjeni u Osijeku, a neke žrtve nemaju pravo ni na odštetu.**
- **Potrebno je da REKOM istraži proterivanje Albanaca i rušenje njihovih objekata u Kikindi tokom NATO bombardovanja.**
- **REKOM treba da se bavi kršenjima**

ljudskih prava u Sandžaku 90-tih godina.

- **REKOM treba da obuhvati i zločine koji su srpske snage izvršile nad Albancima u Preševskoj dolini, za vreme sukoba sa Oslobođilačkom vojskom Preševa, Bujanovca i Medveđe.**
- **U mandat komisije treba da se uključi prisilna mobilizacija izbjeglica i građana Srbije.**
- **Albanci nose teret za nasilje u 2004.**

Ovdje se spomenulo ratni zločini i druge teške povrede ljudskih prava. Ali, koje su to, u stvari, druge povrede ili koje su to ... Pa, prije svega ubistva. Drugo jesu progoni. Treće jesu silovanja. Četvrto jesu žrtve terora u logorima.³²

REKOM uostalom treba da se bavi identifikacijom nestalih lica. Međutim, ne treba da zaobidemo žrtve nasilja, bilo da je to psihološko nasilje, pa čak i seksualno nasilje.³³

Imamo naših ljudi, Pakračana koji su sa Kostajnice bili odvedeni na Manjaču, Bijelkinu, zarobljenih Vukovaraca u Srijemskoj Mitrovici, nikad nisam čula da je (...) netko procesuiran iz tih područja (...) Ja znam da će komisija upravo odgovarati na ta pitanja. To me strašno raduje.³⁴

Nitko nije spomenuo ratne zločine u Osijeku kao da nas je zaborav spopao! Mi ne pamtimo da se to dešavali ili sami sebi nećemo priznat. Ja ne znam... U ovoj državi niko nije postavio pitanje „a gdje su te obitelji, šta je s tom djecom, je su li ta djeca išla u školu, je l' imaju sad posao, jesu li uopće imala šta jest?“ O tome niko nije vodio računa. U mojoj ulici ima 33 kuće. Sve su razbijene. Od prve do posljednje. I svi su dobili ratnu odštetu, samo ja na to nisam imala pravo. Zbog čega? (...) Meni su napisali da nemam pravo.³⁵

Nas i raduje da ovaj REKOM, kad bi uspio barem pronaći sudbinu i jednog zatočenog ili nestalog iz Vukovara, ili iz našeg kraja, i licu pravde privesti i jednog zločinca, sa dokazima naravno, da bi mi to Vukovarci pozdravili.³⁶

Na početku bombardovanja 1999. godine mnogi poslovni prostori građana Kikinde albanske narodnosti su stradali i zapaljeni, građani Albanci proterani i jednostavno neko je morao biti nalogodavac da se ta rulja natera da uništi te objekte. Mislim da treba da istražimo u Kikindi ko su bili ti nalogodavci, koje su bile te grupe i pojedinci koji su nahuškali masu da unište vlasništvo albanskih građana.³⁷

(...) ne treba da spajamo događaje iz 2004. sa događajima iz rata. 2004. godinu smo stvorili mi i mi smo sami krivci. Mi smo odgovorni i za crkve i za kuće i za sve u tom periodu smo mi odgovorni i treba da nosimo naš teret, treba da nosimo naš teret i treba da platimo za taj teret. Mi iz rata treba da naučimo lekciju šta ne smijemo da radimo, šta ne smijemo da radimo drugim zajednicama.³⁸

(...) Nisu samo ratni zločini koji su se dešavali na prostoru bivše Jugoslavije u periodu od 1991. godine do 1999. godine. Na primer šta se dešavalo u Sandžaku isto 90-tih godina. To nisu direktno bili ratni zločini ali vi znate da su tamo ljudi, uglavnom muslimanske nacionalnosti bili mučeni od strane pripadnika policije, ne paravojnih formacija, to se zna tačno, i paravojnih između ostalog ali policija je ispitivala ljude, privodila ih na informativne razgovore i tako dalje. To je isto jedno delo koje treba da bude kažnjeno, nije direktan ratni zločin ali ja mislim da bi komisija trebalo da se bavi tim problemom.³⁹

Ne znam koliko je obuhvaćena u ovaj proces i Preševačka dolina, jer tamo ima mnogo izvršenog zločina, mnogo ljudi je nestalo i ne zna se gde su. Znači, treba da se obuhvati Preševačka dolina, Preševo-Bujanovac i Medveđa. Tu je bio

jednogodišnji rat, možda nije bilo baš tako, nazovite kako želite, ali mi taj period nazivamo ratom jer je veliki broj članova porodica nestao ili su ubijeni, tako da je za nas i to jedan oblik rata. Htela bih da znam da li će komisija da obuhvati i ove regije.⁴⁰

Predlažem da se uvrsti još jedan ratni zločin, a to je nasilna mobilizacija izbeglica koja je vršena u Srbiji, i mi smo o tome, koliko smo mogli, vodili vrlo preciznu evidenciju. (...) žrtve treba da budu svi muškarci koji su nasilno mobilisani. Takođe je preporuka da se vidi da li ove države žele da kažu koliko je bilo nasilno mobilisanih mladića.⁴¹

5.3. Ovlašćenja

- **REKOM treba imati mandat da ispituje ulogu i pojedinaca i institucija.**
- **REKOM treba da bude nezavisan od političkih uticaja i da ima moć da izdaje obavezujuće naloge za svedoke.**
- **Učesnici su podeljeni oko amnestije počinitelaca ratnih zločina: neki su protiv a neki smatraju da REKOM može da daje preporuke sudskim organima, ali ne i samu amnestiju.**

Čime će se baviti ova komisija, da li pojedincima, da li institucijama? Mislim da je prvenstveno bitno da se bavi institucijama što će dovesti i do pojedinaca koji su činili takve stvari.⁴²

Znate da su ove neke zločince stvarali mediji? Sjećate se prije rata, sjećate se o Kosovu šta se pisalo? Sva ta orkestracija se događala kroz medije. Dakle, oni su bili politički, dakle mnogi zločinci su izmanipulirani.⁴³

Mandat (...) smatram da ne treba biti ograničen na delovanje samo na pojedinca, nego i na institucije. Pojedinci jesu izvršioци i to su samo šahovske figure u čitavom sistemu.(...) Da li

36 Željko Pinjuh, građanin iz Vukovara, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Osijek, Hrvatska, 17. listopada 2009.

37 Nenad Talijanov, Kikindski forum, Kikinda, Srbija, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Kikinda, 17. oktobar 2009.

38 Musa Mustafa, Koha Ditore, Kosovo, Lokalne konzultacije sa civilnim društvom, Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo, 29. oktobar 2009.

39 Dragana Nikolić, Odbor za građansku inicijativu, Niš, Srbija, Konzultacije sa lokalnom zajednicom, Zaječar, Srbija, 22. decembar 2009.

40 Nexharije Islami Pllana, Dona, Mitrovica/Mitrovicë Kosovo, Lokalne konzultacije sa civilnom društvom, Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo, 29. oktobar 2009

41 Staša Zajević, Žene u Crnom, Beograd, Srbija, Nacionalne konzultacije s ženskim grupama, Podgorica, Crna Gora, 23. oktobar 2009.

42 Zekerijah Hadžić, Asocijacija studenata Srebrenice, BiH, Konzultacije sa lokalnom zajednicom, Zvornik, BiH, 18. jul 2007.

43 Dževdet Hadžiselimović, Udruga Protagora, Poreč, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Pula, Hrvatska, 1. srpanj 2009.

44 Nevena Kostić, Žene za mir, Leskovac, Srbija, Nacionalne konsultacije sa ženskim organizacijama, političarkama, umetnicama, novinarkama, Beograd, Srbija, 9. oktobar 2009.

45 Željko Hodonj, HINA, Hrvatska, Regionalne konsultacije s novinarima, Novi Sad, Srbija, 26. septembar 2009.

46 Đorđe Radanović, Centar za afirmaciju mladih Šekovići, BiH, Nacionalne konsultacije sa mladima, Sarajevo, BiH, 17. septembar 2009.

47 Marko Grabovac, Republička organizacija za traženje zarobljenih i nestalih boraca i civila Republike Srpske-Opštinska organizacija za traženje nestalih lica u opštini Brod, BiH, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Doboj, BiH, 3. oktobar 2009.

48 Saša Radovanović, Institut za srpsku kulturu, Kruševac, Srbija, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Kruševac, Srbija, 7. septembar 2009.

49 Šefika Muratagić, Udruženje Ključ budućnosti, Ključ, BiH, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Cazin, BiH, 10. oktobar 2009.

50 Nexharija Islami-Pllana, Dona, Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo, Lokalne konsultacije sa civilnom društvom, Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo, 29. oktobar 2009.

51 Miroslav Varga, branitelj iz Osijeka, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Osijek, 17. listopada 2009.

*REKOM može u doglednom vremenu, nakon iznošenja činjenica, da pokrene i pitanje uloge institucija. Istorija bi bila prazna ako bi stajali samo pojedinci, koji su izvršili zločine, ako se iza toga jasno ne vidi inspiracija svega toga. Naravno, i uloga i crkve i školstva, svih aspekata našeg društva. Ne postoji prazno mesto u društvenom sistemu koje nije imalo ulogu raspirivanja rata i ratne mržnje.*⁴⁴

*Kolega (...) je postavio važnu tezu (...) izgovarajući zagovor za ispitivanje uloge medija tijekom devedesetih (...) Ispitivanje uloga medija tijekom 90-tih je važno, ali je važno ustanoviti ulogu medija i za ono neko razdoblje prije 90-tih kada je zapravo orkestracija zblivanja počela.*⁴⁵

*Možemo i mi ovdje sada formirati komisiju, pa pozovemo svjedoka da svjedoči, a on kaže 'neću' (...) Zaista je potrebno da bude nezavisna (...) od svih mogućih političkih uticaja, a s druge strane potrebno je da ima instrumente prinude. Kada ta komisija nađe za shodno da je potrebno da svjedoči ta i ta osoba, znači i da automatski može da izda nalog za privođenje te osobe da dođe, znači da ona svjedoči, a da taj nalog ne može blokirati neka druga institucija u okviru države.*⁴⁶

*Nema amnestije ni za koga ko je izvršio taj zločin.*⁴⁷

*Što se tiče amnestije (...) ja sam tu strogo protiv (...) ta komisija može da daje preporuke, al' da donosi odluke (...), e tu se sad postavlja pitanje merodavnosti tela i ja mislim da tu već ulazi u nadležnost pravnih organa i to je sad već (...) jedno ozbiljno pravno pitanje (...) mislim čak da je i etičko pitanje (...) Ta amnestija, to zapravo može da bude preporuka.*⁴⁸

*Međutim, da se upusti u to da mandat bude amnestiranje, zaista mislim da to ne bi mogao biti mandat ove komisije.*⁴⁹

Što se tiče amnestije, odnosno olakšice, upravo

*ako se govori o izvršiocima zločina, mislim da ne bi trebalo da budu amnestirani niti da im se ublaži kazna.*⁵⁰

6. Posebne aktivnosti REKOM

- REKOM treba da popiše sve stradale, imenom i prezimenom, i da se zna kako su stradali.
- Rešavanje sudbine nestalih.
- Komisija treba napraviti popis i žrtava i počinilaca.
- Popis albanskih političkih zatvorenika u vreme komunizma i oružanih sukoba.
- Popis logoraša, zatočenika, logora i drugih objekata za protivpravno zatvaranje prema jedinstvenih metodologiji.
- Komisija treba da napravi antologiju tekstova novinara koji su pripremili materijalizaciju ideje koja je dovela do zločina.
- Popis stradalih tokom NATO bombardovanja, kao i utvrđivanje uzroka koji su doveli do bombardovanja.

*Ono što mislim da je strašno važno i zbog čega sam ja ovu koaliciju prigrlio i ovu inicijativu promatram kao nešto što je jako važno to je da se zabilježe žrtve. Mi imamo zabilježena djelovanja, ako nađemo topničke dnevnik, imat ćemo i to. Imamo zabilježene televizijske emisije, imamo zabilježene huškače, imamo zabilježene novinske članke. Sve u ovom ratu je zabilježeno, jedino nisu žrtve nigdje zabilježene.*⁵¹

Mislim da je konačno došlo vrijeme da nakon

14 godina, kako je na ovim prostorima bosanskohercegovačkim stao rat... Da dođemo do istine, odnosno, da sve žrtve budu popisane tačno imenom i prezimenom. I mislim da je to uloga ovog REKOM-a. Ako ne možemo doći do tačnih podataka o izvršiocima, ali makar možemo doći do podataka ko je i na koji način stradao.⁵²

Da se pronađu svi koji su nestali, ubijeni i na dostojan način sahrane. I drugo, da se identifikiraju i kazne ratni zločinci (...) svi mi želimo da se na neki način pokaže i dokaže zašto se to desilo i ko je inicirao sve to da se desi.⁵³

Hteli bismo da vas podržimo u ovoj inicijativi u ime članova porodica nestalih i ako Bog da, da uz našu i vašu zajedničku saradnju, kao i naše vlade pronađemo naše nestale (...) Najveća želja i najveće bogatstvo bi mi bilo da pronađem svog oca, da saznam gde mu je grob.⁵⁴

(...) Bolje je da onaj koji je izvršio zločin, da kaže gdje su tijela, da se mi porodice smirimo. Ne moram ja tužiti nikoga (...). Neka mi da kosti, dijete. I tako bi zadovoljne sve ove porodice bile sa moje strane, da se nađu posmrtni ostaci i da se dostojno sahrane.⁵⁵

Slažem se (...) da bi ova komisija trebala imenovati počinioce ratnih zločina jer, ipak... Ako imenujemo žrtve neka nasuprot toga imaju i oni koji su počinili te ratne zločine bez obzira iz kojeg naroda dolaze.⁵⁶

Jedne od žrtava koje mogu da daju direktne dokaze za svako suđenje ili protiv države koja je izvršila zločinačke radnje koje nisu obuhvaćene međunarodnom konvencijom su politički zatvorenici. (...)Moje mišljenje je da je bi prva tačka bila da mi kao komisija ili bilo ko formira komisiju da se bavi političkim zatvorenima.⁵⁷

Bio sam zarobljen u logoru Bučje, ali prije toga logora Bučje bilo je jedan logor u Grđevici za

koji nitko nije znao možda od ovih vlasti, samo su znali pojedini ljudi, ti zločinci koji su nas tamo zatvorili (...) Tajni, za koji nije nitko znao osim partije, ovih velikosrba, kako bi ja to njih nazvo, ili nesrba (...) i treba tamo staviti jednu tablu.⁵⁸

(...)sve tri strane u Bosni i Hercegovini imaju udruženja logoraša, mislim da bi bilo dobro da sve tri strane napišu šta je definicija logora i zašto oni smatraju da su tamo gdje su bili zatočeni logori, ali onda da ta definicija, koju su oni napisali, podrazumijeva i da ako su pripadnici njihovih naroda, odnosno njihovih entiteta tako nešto organizirali da se to isto smatra logorom. Znači ne samo gdje sam ja bio, nego i ako je neko s moje strane to organizirao onda se to isto smatra logorom. Mislim da je moj predlog, ta definicija, način na koji bi se moglo riješiti ovo pitanje šta je sabirni centar, a šta je logor i mislim da bi trebali obilježiti sva mjesta stradavanja kao što su nakon Drugog svjetskog rata obilježeni logori, pogotovo kao što su Jasenovac, Aušvic i itd. (...)svaki ratni zločin, bez obzira s koje strane je počinjen ja osuđujem i biće mi drago ako na postavljanju spomen ploče u Stajićevu dođu i one žrtve Lore [zatvor] i isto tako da ako oni odluče jednog dana da postave spomen ploču u Splitu u Lori da će imati moju podršku.⁵⁹

Pozdravljam inicijativu jer bez obzira koliko imamo tih punktova koji se bave ovim pitanjem, uvijek ih je malo jer je zločin planetaran. Trebalo bi, po meni, ova institucija [REKOM] da napravi antologiju tekstova novinara koji su ratno-huškački, zločinački, koji pripremaju duhove za materijalizaciju ideje. Ja sam za to da se ubaci, ako može, jedna klauzula kratka o tim novinarima pa da se napravi antologija, empirijska antologija koja je reprezentativna i da se vidi jasno kako je neko pripremao duhove za neke stvari.⁶⁰

Da li je mandat REKOM-a, po nekoj ideji, da li ide u tom pravcu da se prostire na pitanja i odgovore, znači na žrtve i uzroke bombardo-

52 Lazar Blagojević, Boračka organizacija Republike Srpske, odbor u Šamcu, BiH, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Doboj, BiH, 3. oktobar 2009.

53 Alija Dautović, Udruženje žrtava rata Vlasenica 92 – 95, Tuzla, BiH, Konsultacije sa lokalnom zajednicom, Vlasenica, BiH, 14. novembar 2009.

54 Naser Kadriu, član porodice žrtava, Kosovo, Lokalne konsultacije s udruženjima žrtava, Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo, 5. septembar 2009.

55 Milorad Zimović, Udruženje za traženje nestalih opštine Brčko, Konsultacije sa lokalnom zajednicom, Brčko, BiH, 5. decembar 2009.

56 Samir Palić, Mjesna zajednica Kula Grad u Zvorniku, BiH, Konsultacije sa lokalnom zajednicom, Zvornik, BiH, 18. jul 2007.

57 Liridon Jetishi, student Fakultet političkih nauka i Pravni fakultet, Priština/Prishtinë Kosovo, Nacionalne konsultacije sa studentima, Priština/Prishtinë, Kosovo, 15. april 2009.)

58 Veljko Mandić, Udruga antifašističkih boraca i antifašista, Hrvatska, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Pakrac, Hrvatska, 22. rujun 2009.

59 Zoran Šangut, Udruga pravnika Vukovar '91, Vukovar, Hrvatska, Nacionalne konsultacije s logorašima, Sarajevo, BiH, 10. decembar 2009.

60 Ibrahim Bušatlija, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, BiH, Nacionalne konsultacije sa intelektualcima, Sarajevo, BiH, 7. novembar 2009.

61 Velimir Lipovan, advokat, Srbija, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Kikinda, 17. oktobar 2009.

62 Zdravka Karlica, Republička organizacija porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila Republike Srpske, odbor u Prijedoru, BiH, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Cazin, BiH, 10. oktobar 2009.

63 Teufika Ibrahimfendić, Udruženje Vive žene, Tuzla, Nacionalne konsultacije sa ženskom grupama, Tuzla, BiH, 11. novembar 2009.

64 Vehid Šehić, Forum građana Tuzle, BiH, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Doboj, BiH, 3. oktobar 2009.

65 Mario Mažić, Incijativa za ljudska prava u Hrvatskoj, Nacionalne konsultacije sa mladima, Banja Luka, BiH, 17. oktobar 2009.

vanja koje smo imali od NATO pakta? Mislim da je primer RTS jako dobro, imamo i uzroke i posledice da sagledavamo da vidimo krivicu i sa naše strane i sa strane ovih drugih.⁶¹

7. Javno svedočenje

- **Javno svjedočenje žrtava pomoći će nam da saznamo šta se drugima desilo.**
- **Moraju se čuti priče svih žrtava. To je poštovanje a ne izjednačavanje.**
- **Prioritet je da se u Hrvatskoj čuju svjedočenja iz Knina a u Srbiji svejdočenja iz Vukovara.**
- **Najveća vrednost REKOM-a je da će omogućiti mladima i budućim generacijama da saznaju o svemu šta se desilo preko priča ljudi sa prostora cele bivše Jugoslavije.**
- **Javno svjedočenje žrtava nam pomaže da osjetimo bol drugih i izgradimo solidarnost među žrtvama.**

Mi svi ovdje, posebno ovi iz Prijedora, a i ovi okolo ljudi znaju šta se dešavalo u Prijedoru (...) I ja sam prošli put rekla da mnoge stvari, vjerujte, nisam znala dok nisam počela dolaziti ovako i slušati žrtve šta pričaju. Gledala sam kada je mladi ovaj dečko, kraj mene sjedi, Sudbin, pričao sve šta se njemu dešavalo. Pa, ja ne znam koliko sam puta vraćala taj CD i gledala. I da vam iskreno kažem, njegovo svjedočenje i sve ono što je rekao, nažalost, ono sve što je preživio, daje mi nadu da mi ipak možemo doći do istine o svemu što se dešavalo.⁶²

(...) neću da se miješam u ono šta se desilo u Kalinoviku, šta se desilo u Konjicu, šta se desilo u Mostaru, jer ja te priče ne znam. Hoću da ih primim sa poštovanjem, ne sa procjenjivanjem,

ne sa vrednovanjem moja je priča teža, moja je priča drugačija i tako dalje. To je jedini način. To nije izjednačavanje, jer mi znamo šta je nas najviše zaokupiralo, Srebrenica, i početak rata, i Kapija i sarajevske Markale i tako dalje, to znači gdje su se desili zločini koji su bili mnogobrojni.⁶³

Ovim konsultacijama moći ćemo sigurno ohrabriti ljude da govore. Ohrabrit ćemo ih na način da kroz eventualno slušanje žrtava shvate da i drugi imaju taj bol za nečim što ih je pogodilo u ratu i tu da afirmišemo taj neki princip neke solidarnosti među nama.⁶⁴

(...) recimo [da se] ta svjedočenja iz Knina čuju, ovisno o godini o kojoj se radi, čuju u Beogradu, čuju u Banja Luci i čuju u Zagrebu. Da se svjedočenja iz Stolca, iz Prozora čuju u Zagrebu, da se svjedočenja iz Vukovara čuju u Beogradu, Nišu, itd.⁶⁵

Želim da moje dete jednog dana (...) kada ode na internet i kada poželi da sazna detalje o onome šta se dešavalo na prostorima gde su živeli njeni roditelji, da sazna nešto šta je najbliže istini, a saznaće nešto šta je najbliže istini tako (...) što će svoju istinu ispričati svi ljudi koji su učestvovali u tome, odnosno ljudi sa svih prostora (...) i mislim da je to najveća vrednost ovog projekta. (Vesna Sladojević, Radio-televizija Srbije, Regionalne konsultacije sa novinarima, Novi Sad, Srbija, 26. septembar 2009.)

8. Sastav i izbor članova REKOM

- **Broj komesara treba da bude između 20 i 25.**
- **Broj komesara iz svake države treba da je u skladu sa brojem žrtava.**

Broj ne bi trebao da bude glomazan. Ali ne smije biti ni premali. Ja bih, recimo, bio za 20 do 25 komesara u sastavu te Komisije. Ali ne

proporcionalno, isti broj iz Crne Gore, Srbije, Kosova, Bosne, Hrvatske, već prema broju žrtava (...) Ne može isti broj u REKOM-u imati Crna Gora koja ima vrlo mali broj žrtava u odnosu na Bosnu i Hercegovinu.⁶⁶

Moramo razviti strategiju kad dođe momenat za predlaganje, koga ćemo predložiti. Treba to da unificirano, mislim da bi bilo strašno važno da svuda u regionu to napravi ili parlament ili predsjednik. Bit će jednostavnije, recimo, utjecati ako to napravi predsjednik.... zavisi ko će tog trenutka biti. Mislim da je jako je važno da imamo jedinstven stav za cijelu regiju da prijedlog prođe kroz sve parlamente. To je mnogo bolje.⁶⁷

Ta osoba mora prvo svoj ego, ako je do plafona, skinuti u džep, pa priznati da je bilo u njegovom narodu nekog od zločina, da bi mogao lakše saslušati onu drugu stranu kad budu javna saslušanja, a ne da u njemu prograde emocije i kaže: stani, i kod tebe tamo je bilo to...! Znači, pravo činjenično stanje da ja mogu pogledati Peru i Pero mene u oči, da ja mogu njega saslušati kao čovjek i da može on saslušati mene, tek onda možemo razgovarati o REKOM –u. Prije toga nema ništa! Pardon, tek tada možemo razgovarati o našim pojedinačnim slučajevima. Trebamo razgovarati jesmo li za REKOM, ko treba biti tamo, šta treba biti tamo, a ne koji su moji lični problemi.⁶⁸

Imam jednu bojazan da se i REKOM ne raspadne kao što se i bivša SFRJ raspala. To imam od početka, od kada sam počeo da razmišljam o svemu ovome, možda bi stranci trebalo da imaju ingerencije samo da, eto, paze, da se to ne raspadne.⁶⁹

Već ono što ste govorili oko toga ko bira članove komisije, ko će ih predlagati, ko će ti ljudi biti, kakav će biti njihov etički integritet, čini mi se da to neće moći da spreči da se ipak validan korpus činjenica sabere i da budućim istoričarima i teoretičarima pruži mogućnost

da se istinski obradi, da se nađu prave reči, da se opiše ono što se dešavalo na ovim teritorijama i da se nađu adekvatniji termini no što su ovi pravnički kojima se sada služimo.⁷⁰

9. Dokumentacija

- **REKOM će imati problem da dobije podatke i dokumenta u posedu državnih organa.**

Ta komisija ne smije imat predugi mandat, al tu je onda značaj svih organa, službenih organa koji sad djeluju i bave se otprilike nekim tim pitanjima u nacionalnim državama, da jednostavno otvore svoje arhive na način da sve do čega su dosada došli, da to automatski bude pristupačno i da se onda može po ovim standardima svakoj činjenici pristupiti.⁷¹

10. Sedište REKOM

- **Sedište centralne kancelarije REKOM treba da se rotira.**
- **REKOM treba imati kancelarije u lokalnim zajednicama, prvenstveno u onim gdje se nalaze etničke zajednice koje žive odvojeno jedne od drugih, kao i u zajednicama koje su opterećene sukobima.**
- **Brčko je dobro mesto za sedište REKOM.**

Ako REKOM treba da se organizuje na takav način da treba da ima centralnu kancelariju, gde bi onda trebalo da bude sedište REKOM-a i gde će biti raspoređena predstavništva. (...) moj predlog je da sedište REKOM-a bude rotirajuće.⁷²

Ja dolazim iz nacionalno podijeljene zajednice i idem u školu koja je etiketirana kao dvije škole pod jednim krovom. I upravo se zalažem

66 Amir Kulagić iz Srebrenice, BiH, Konsultacije s lokalnom zajednicom, Cazin, BiH, 10. oktobar 2009.

67 Rada Borić, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Nacionalne konsultacije sa ženskim organizacijama, političarkama, umetnicama, novinarkama, Beograd, Srbija, 9. oktobra 2009.

68 Mirsad Dizdarević, Savez logoraša BiH, Jajce, Nacionalne konsultacije s logorašima, Sarajevo, BiH, 10. decembar 2009.

69 Dušan Višnjić, Kancelarija za mlade Grada Šapca, Srbija, Konsultacije sa lokalnom zajednicom, Šabac, 13. novembar 2009.

70 Milena Dragičević Šešić, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, Srbija, Nacionalne konsultacije sa ženskim organizacijama, političarkama, umetnicama, novinarkama, Beograd, Srbija, 9. oktobar 2009.

71 Veljko Vičević, UDVDR PGZ, Hrvatska, Lokalne konsultacije s veteranima, Donja Stubica, Hrvatska, 28. listopad 2009.

72 Furtuna Sheremeti, Inicijativa mladih za ljudska prava na Kosovu, Nacionalne konsultacije s mladima, Priština/Priştinë, Kosovo, 30. septembar 2009.

73 Avdo Zec, Omladinski centar Gornji Vakuf/Uskoplje, BiH, Nacionalne konsultacije s mladima, Sarajevo, BiH, 17. septembar 2009.

74 Zoran Živković, Milenijum, Beograd, Srbija, Nacionalne konsultacije sa nevladinim organizacijama, Beograd, Srbija, 17. decembar 2009.

75 Biserka Momčinović, Centar za građanske inicijative, Poreč, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Pula, Hrvatska, 1. srpanj 2009)

76 Slavko Kecman, Udruženja za mir Baranja, Hrvatska, Konzultacije s lokalnom zajednicom, Osijek, Hrvatska, 17. listopada 2009.

za ovo lokalno i primarno. Znači, lokalni REKOM. To je ekstra ideja, jer (...) Ako mi riješimo to na lokalnoj zajednici, veoma lako će biti proširiti to na nivo države.⁷³

Samo kratka sugestija za centralu REKOM-a, kako je već zovete regionalni komitet. Mislim da se Brčko nameće samo po sebi zato što nije nigde, a i svugde je. Znači svuda će možda postojati nekih pokušaja političkih pritisaka ove ili one vlasti. Sticajem okolnosti u tom lepom gradu koji je inače geografski lepo pozicioniran mislim da je tu najmanje moguće da neka politička garnitura pritiska. Kao sedište, da. Testirajte entuzijazam potencijalnih komesara.⁷⁴

11. Odnos sa pravosuđem

- REKOM može podstaći suđenja, u brzini i kvaliteti procesuiranja.
- REKOM će istražiti zločine koji do sada nisu bili procesuirani.
- REKOM treba imati neposrednu saradnju s pravosudnim organima.
- Tužilaštva se trebaju zakonom obavezati da prate i koriste dokumentaciju koju će prikupiti buduća komisija tijekom svog mandata.

Od REKOM-a očekujem i dodatan pritisak, edukaciju, podizanje svijesti u našem društvu, a posebno u pravosuđu. Jer mislim da sama činjenica da će se evidentirati ponovno činjenice, da će možda nekakvi pomaci se učiniti i u našem pravosuđu, u brzini i kvaliteti suđenja.⁷⁵

Većinu ovih zločina koji su počinjeni na području opštine Zvornik ... Vode se neki sudski procesi. Oni su u toku, ali za većinu

tih zločina još niko nije odgovarao (...) Komisija bi, znači, trebala da ima najužu saradnju sa tužilaštvima radi što brže dostave, da kažem tako, podataka, činjenica o ratnim zločinima. (Mevludin Lupić, Udruženje porodica zarobljenih i nestalih lica općine Zvornik, BiH, Konsultacije sa lokalnom zajednicom, Zvornik, BiH, 18. jul 2007.)

To vam govorim zato što sva javna tužilaštva, ili kako mi kažemo odvetništva, bi bila dužna zakonski pratiti to što radi komisija. Znači, komisija je vrlo značajna i za aspekt kaznenog prava i penalne politike.⁷⁶

12. Prepreke

- Države u regionu koje ne priznaju činjenice koje je utvrdio Haški tribunal teško će prihvatiti inicijativu za formiranje REKOM.
- Postoji sumnja da Kosovo i Srbija neće uspostaviti saradnju u pravcu utvrđivanja činjenica, bez obzira ko će biti član REKOM.
- Jedan od problema za osnivanje REKOM može biti i to da neke države u regionu ne priznaju Kosovo.
- Najveća prepreka razjašnjavanju prošlosti su političari i javno mnijenje koji „svoje“ osuđene za ratne zločine vide kao heroje.
- Spomenici žrtvama i počiniocima, kakvi se podižu u BiH, produbljuju jaz među narodima.
- Na spomenicima žrtvama na Kosovu se vidi nasilje. Sve žrtve su sa oružjem. Bolje bi bilo da pokazuju šta se dogodilo u prošlosti, a ne da podstiču mlade protiv jednog naroda.

- **Možda je preuranjeno da vlasti formiraju komisiju koja će raditi svoj posao.**

Dakle, nesporne su činjenice da je Haški sud ustanovio činjenice na svim stranama, ali njih zapravo politike ne priznaju i zbog toga mislim da će biti vrlo teško nagovoriti vlade zemalja kojima ćete vi pristupiti sa ovim projektom.⁷⁷

Ja sam skeptična da je moguća zajednička saradnja [Srbije i Kosova], jer znamo da saradnja pri pronalazenju dokaza na Kosovu ide direktno sa Srbijom, jer se većina dokaza za koje smo mi zainteresovani upravo nalaze tamo. Ja sam skeptična jer ne znam koliko mi možemo da sarađujemo sa njima, koliko oni mogu da nam pruže pomoć, znači, na pronalasku činjenica koje nas interesuju. Zbog ovoga, znači, ja imam jednu veliku sumnju, jedno veliko pitanje koliko može da bude ovo efikasno i koliko vi u stvari verujete u to da može da da rezultate, bez obzira na to koje osobe su izabrane za tu komisiju.⁷⁸

REKOM kao (...) regionalna komisija koja bi se trebala postaviti međunarodnim sporazumom, kako može prevazići probleme zvane članstvo Slovenije, a uskoro i Hrvatske u Europskoj uniji, i međunarodna nepriznatost Kosova samog kao mjesta na kojem bi trebali istraživat kršenja ljudskih prava?⁷⁹

I u krajnjoj liniji, i osuđeni ratni zločinci, mislim na haške, su se vratili slavodobitno u svoje sredine i to ne samo zato što je to dio manipulacije, nego što je to osjećaj javnog mnijenja.⁸⁰

(...) ovdje u susjednom gradiću, nedaleko od Sarajeva, jedan ratni zločinac se dočekuje na stadionima uz zastave i glazbu. Jedan drugi se prima u zgradi Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Po nekog trećeg idu zrakoplovi. I nisam siguran da državne strukture mogu dati nekakav ozbiljniji doprinos utvrđivanju činjenica.⁸¹

Ja znam kada idemo (...) u Istočnu Bosnu (...) ovdje su (...) radili to i to, pa spisak. Treba obilježiti spomenik. Spomenik kao spomenik je spomenik i zna se zbog čega i kakav odnos trebamo imati prema njemu. Međutim, ovako kako se to radi, mi (...) produbljujemo jaz koji je prisutan.⁸²

Na Kosovu (...) na tim spomenicima se direktno jasno vidi nasilje. Oni su sagrađeni sa oružjem u ruci, postavljeni su na javna mesta (...) gdje se deca svakodnevno vizuelno susreću sa tim i sa njihovim razvojem mogu da utiču na njih i da se u njima vremenom hrani ideja protiv jednog naroda koji će uvek biti loš sve do naše smrti. Da li ima neki konkretan plan za ove memorijal, da su na jednom nacionalnom nivou, ali da ne iritira direktno osobu, nego da samo bude pokazatelj šta se desilo u prošlosti?⁸³

(...) mi smo svjedoci da za mnogo bezazlenije stvari vlast neće da uključi nikoga ko ima svoj integritet i svoj stav, u bilo koje tijelo. (...) A kamoli da procesuiramo ratne zločine i da vlast u tu komisiju instalira neku polugu neke slobodomisleće, hrabre i odgovorne intelektualce i ljude koji znaju to. ...možda je još preuranjeno da vlast formira ove komisije, a možemo formalno da imamo komisiju, koja neće ratiti svoj posao.⁸⁴

77 Damir Šimić, TV BHI, BiH, Regionalne konsultacije s novinarima, Novi Sad, Srbija, 26. septembar 2009.

78 (enera Ramaj, Integra, Kosovo, Nacionalne konsultacije s mladima, Priština/Prištine, Kosovo, 30. septembar 2009.

79 Damir Salkić, Omladinska Inicijativa za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Sarajevo, BiH, Nacionalne konsultacije a mladima, Sarajevo, BiH, 17. septembar 2009.

80 Zdravko Grebo, profesor, Pravni fakultet u Sarajevu, BiH, Nacionalne konsultacije sa intelektualcima, Sarajevo, BiH, 7. novembar 2009.

81 Josip Muselimović, advokat iz Mostara, BiH, Nacionalne konsultacije sa intelektualcima, Sarajevo, BiH, 7. novembar 2009.

82 Salih Rasavac, Corridor, Sarajevo, BiH, Nacionalne konsultacije sa mladima, Sarajevo, BiH, 17. septembar 2009.

83 Kora Krasniqi, Integra, Priština/Prištine Kosovo, Nacionalne konsultacije s mladima, Priština/Prištine, Kosovo, 30. septembar 2009.

84 Stanko Marić, Senat Udruženja pravnik Crne Gore, Nacionalne konsultacije sa intelektualcima u Crnoj Gori, Podgorica, 17. decembar 2009.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Kredibilitet i legitimitet Inicijative za osnivanje REKOM	2
3. Podrška regionalnom pristupu	2
4. Ciljevi REKOM	4
4.1. Pomirenje	4
4.2. Utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i uzroka rata	5
5. Mandat REKOM	7
5.1. Vremenska nadležnost	7
5.2. Vrste kršenja	8
5.3. Ovlašćenja	9
6. Posebne aktivnosti REKOM	10
7. Javno svedočenje	12
8. Sastav i izbor članova REKOM	12
9. Dokumentacija	13
10. Sedište REKOM	13
11. Odnos sa pravosuđem	14
12. Prepreke	14